АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
2007. Вип. 10. С. 14–40

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF L'VIV UNIVERSITY
2007. Vol. 10. P. 14–40

АРХЕОЛОГІЯ ДОБИ КАМЕНЮ – РАННЬОГО ЗАЛІЗА

УДК 903 (477.4) "634"

ТРИПІЛЬСЬКЕ ПОСЕЛЕННЯ МОШАНЕЦЬ І ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЕТАПУ В II

Тарас ТКАЧУК
Борис ШЕВЧУК
Національний заповідник "Давній Галич"
Відділ археології

Типологічний аналіз кераміки і радіокарбонні дати показують, що раковецька група (за С. Рижовим) ділиться на дві окремі групи. Раніша, раковецька група, пройшла в свому розвитку дві фази. Пізніша, мерешовська група мала три фази розвитку. Середньобузька і володимирівська групи сформувалися в результаті міграції мерешовської групи III фази.

Ключові слова: радіокарбонні дати, локальні групи.

Етап В II – важливий період розвитку культури Кукутень-Трипілля. Це був час формування нових локальних груп культури, освоєння ними нових територій, розповсюдження нової стилістики розпису і нових форм посуду. Формально пам'ятки етапу В II виділяються на основі домінанти мальованої орнаментики, виконаної чорною фарбою на посуді з плавними низькими ребрами. За морфологічними ознаками кубки етапу В II в деяких випадках зберегли невеликі ручки з горизонтальними проколами. Великі вінця амфор і округлотілого посуду мали лійчасту форму і були різко відігнуті назовні. Вони часто розмальовувалися з двох сторін. Вінця кратерів були високими і часто виходили за ребра тулубів. Їх також орнаментували зсередини і ззовні. Високі вінця грушоподібного посуду деколи розмальовували ззовні. На тулубах грушоподібного посуду деколи розташовували ручки. Покришки грушоподібного посуду були високими, відповідними до вінець.

Одразу слід зазначити, що матеріалів етапу В II опубліковано дуже мало. Це дуже перешкоджає дослідженню походження, розвитку, розповсюдження і віднесення цих пам'яток до певних груп. Переліки поселень в невеликих працях, без публікацій матеріалів, лише створює ілюзію глибокого вивчення цих питань.

Одні дослідники вважають, що найраніші поселення етапу В II типу Раковця[1] виникли на основі пам'яток яблонського типу[2], інші вбачають підоснову їхнього формування в пам'ятках солонченської групи[3], яка була

© *Ткачук Т., Шевчук Б., 2007*

виділена Н. Виноградовою[4]. Найповніше опубліковані матеріали з пізнього поселення солонченської групи Редулень Векь II[5].

Серед орнаментики посуду цього поселення є елементи, наприклад заливка червоною фарбою полів фігур, виконаних чорною фарбою, які властиві для розписів кераміки пізніших Флорешт V.

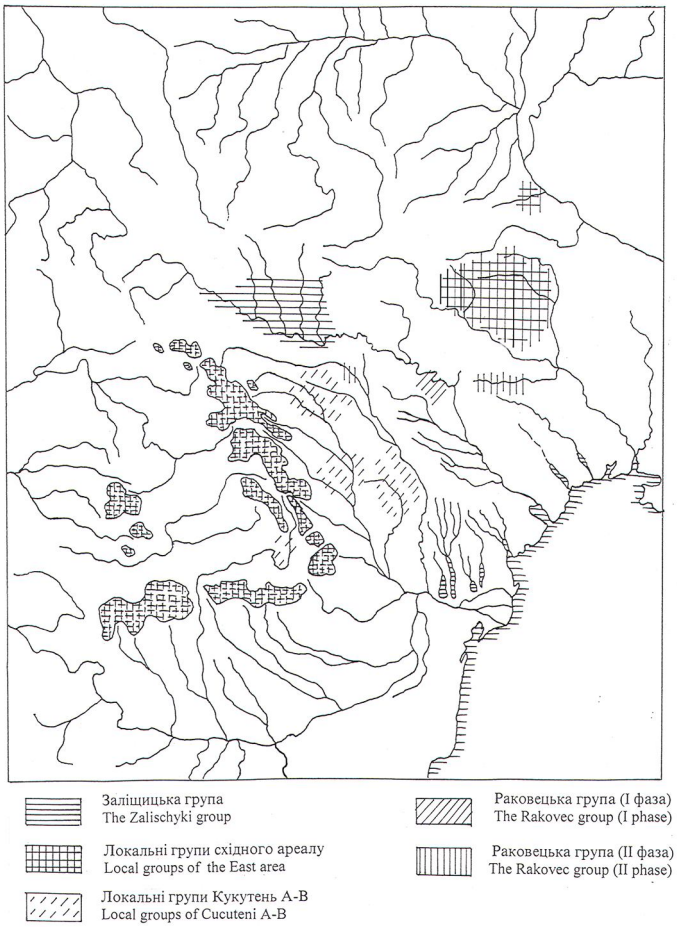

Рис. 1. Культура Трипілля-Кукутень 4 300 – 4 200 В. С.

Fig. 1. The Trypilie-Cucuteni culture 4 300 – 4 200 B. C.

Для епонімної пам'ятки солонченської групи Солончени II отримана радіокарбонна дата : Ки- 7213 = 5530 ± 75 В.Р., 4 375 ± 75 В. С.[6], що дозволяє датувати початок формування раковецьких пам'яток і початок етапу В II південної частини Середнього Подністров'я близько 4 300 р. до н. е.

С. Рижов виділив їх в окрему раковецьку групу, яка, на його думку, мала два етапи розвитку.

До раннього етапу дослідник відносить пам'ятки раковецького типу, а до пізнього – пам'ятки типу Мерешовка-Четецує III[7]. Ми вважаємо, що до раковецької групи належать тільки ранні пам'ятки типу Раковця. На

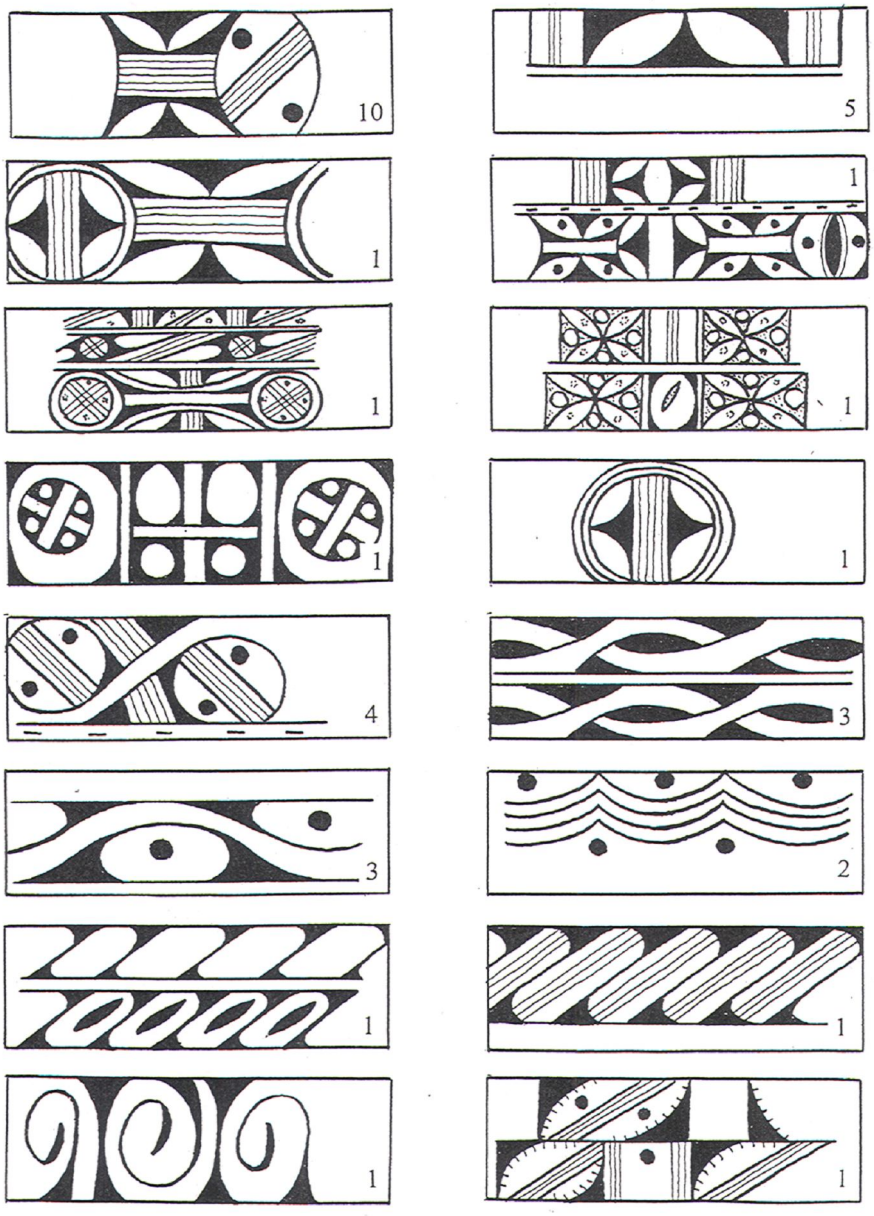

Рис. 2. Орнаментація мальованого посуду раковецької групи.
Fig. 2. Ornamentation of painted pottery of Rakovets group.

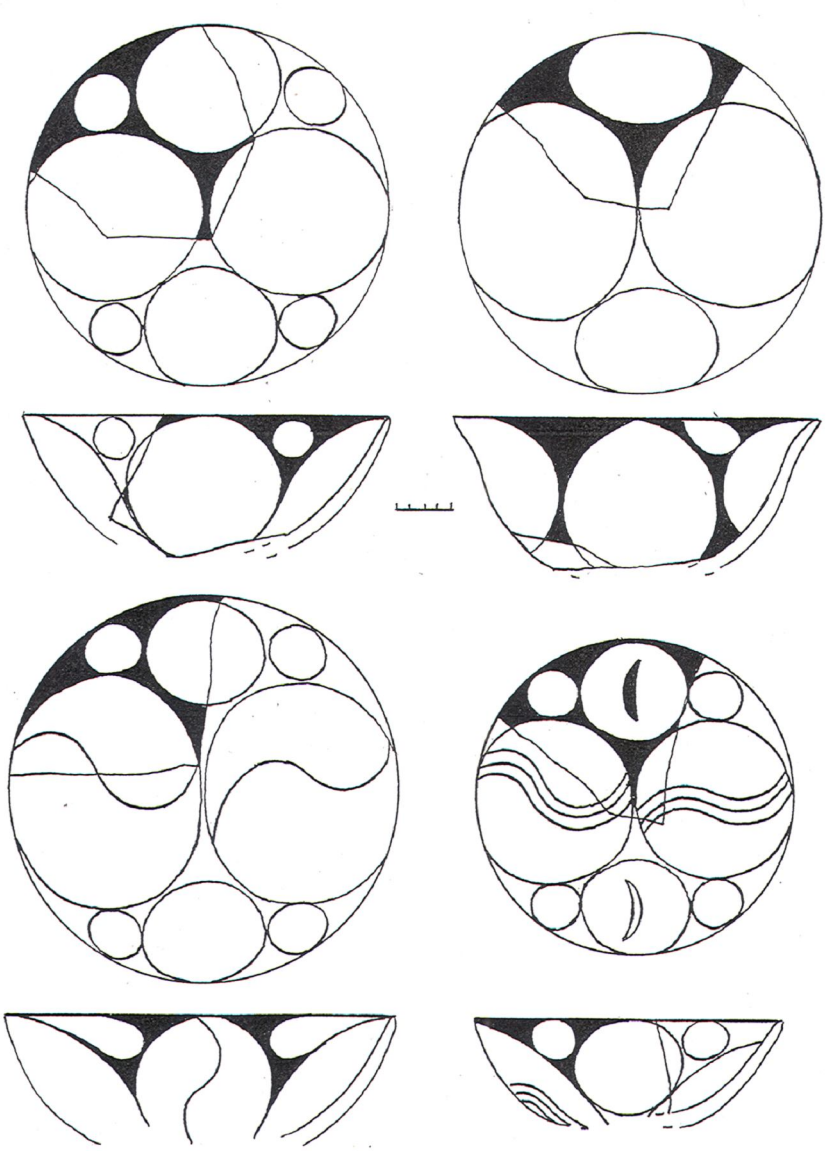

Рис. 3. Мошанець. Миски.
Fig. 3. Dishes from the Moshanets site.

першій фазі свого розвитку вони займали нижню частину Середнього Подністров'я. До поселень першої фази раковецької групи належать Флорешти V, Раковець, Хрустова, Михайловка IV, Чорна.

В керамічних комплексах цих поселень В. Сорокін виділяв чотири групи кераміки: з шорсткою поверхнею (2–3 %), із заглибленим орнаментом

(2–4 %), з домішками товченої мушлі (0,5–1 %), з дрібноструктурної глини з мальованим орнаментом (92–95,5 %)[8].

До найбільш добре опублікованих поселень цього часу належать Флорешти V[9]. Серед кераміки поселення є незначна кількість посуду із заглибленою орнаментацією. Розпис чорною фарбою по природному фону посуду складає 45 %, чорною і червоною фарбами по білому ангобі – 19 %, чорною і червоною фарбами по природному фону посудум – 14 %, чорною і червоною фарбами по червоному ангобі посуду – 1 %[10].

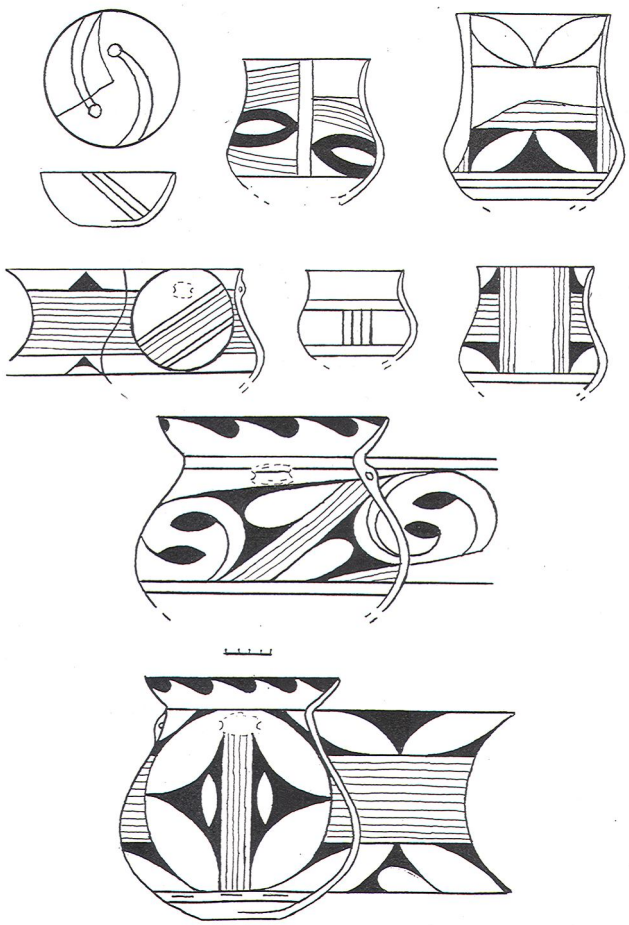

Рис. 4. Мошанець. Миска, кубки і амфори.
Fig. 4. Dish, cups and amphores from the Moshanets site.

Посуду з епонімного поселення Раковець опубліковано небагато. На жаль, відсутня статистика груп кераміки. Зазначається наявність заглибленої орнаментики і розписів, виконаних червоною фарбою[11].

До другої фази раковецької групи належать поселення Немирівське і Станіславка в долині р. Кодими, правого допливу Південного Бугу[12].

На невеликій кількості кераміки з цих поселень домінують чорні розписи. Червоне заповнення орнаментальних фігур майже не використовується. В Немирівському знайдена лише одна округлотіла посудина з таким розписом.

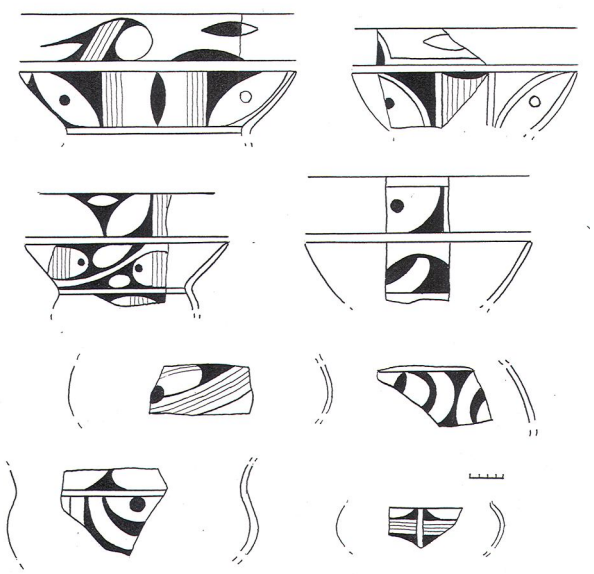

Рис. 5. Мошанець. Фрагменти кратерів.
Fig. 5. Fragments of craters from the Moshanets site.

Так само майже зникає заглиблена орнаментика. В Станіславці є лише одна посудина з такою орнаментацією, в Немирівському її немає зовсім.

Можливо, що крім міграції на схід, в долину р. Кодими, раковецькі племена пішли на захід і дійшли до Середнього Попруття, де відкрите поселення Міоркані з посудом, який має типові ранньораковецькі риси[13] (рис. 1).

Невелика кількість опублікованого посуду і малі колекції, з якими нам пощастило ознайомитися, дозволяють зробити тільки попередні висновки про мальовану орнаментацію кераміки раковецької групи. На доступному нам матеріалі помітно, що найбільш розповсюдженими були варіанти “лицьових” розписів.

Їх зображували на округлотілих посудинах, кубках, покришках, біноклеподібних посудинах, на вінцях кратерів. Інші схеми малювали значно рідше. Тангенти намальовані на округлотілих посудинах і покришках. Фестонні схеми з великими колами в серединах розташовані на біноклеподібних посудинах і кратерах. Фестони, хвилясті розписи, вертикальні дуги, горизонтальні S-подібні дуги з чорними горизонтальними потовщеннями малювали на округлотіліх посудинах (рис. 2).

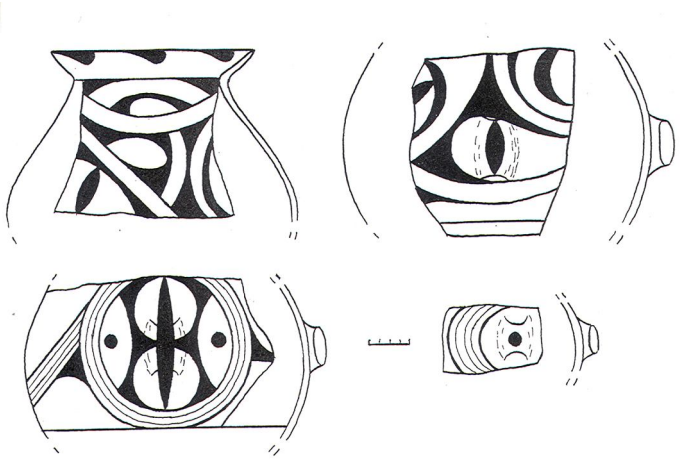

Рис. 6. Мошанець. Фрагменти посуду.
Fig. 6. Fragments of pottery from the Moshanets site.

Пам’ятки етапу В II типу Мерешовки-Четецує III, які, на думку В. Сорокіна, сформувалися на базі раковецьких пам’яток, належить до окремої мерешовської групи. Для них характерна кухонна кераміка з домішками товченої мушлі і мальована кераміка, кількість якої складає 80–90 %[14]. Пам’ятки цього типу С. Рижов виділяє в II фазу розвитку раковецької групи. На нашу думку, їх можна виділити в окрему мерешовську групу. Ця група в час свого найбільшого розширення займала Середнє Подністров’я, межиріччя Середнього Дністра і Прута, нижню частину Південного Бугу.

Керамічних комплексів пам’яток мерешовської групи опубліковано дуже мало. Багато з них відомі лише за невеликими розкопками або за матеріалами розвідок. Деякі колекції лише описані без ілюстрацій. Навіть відносно добре досліджені пам’ятки майже не опубліковані. Тому кожна нова публікація матеріалів цього надзвичайно цікавого періоду (середини етапу В II, за відносною хронологією), важлива для дослідження мерешовської групи.

В Середньому Подністров'ї, неподалік від с. Мошанець, у місці впадіння у Дністер р. Джиї, розмивається поселення етапу В II, що дозволило зібрати велику кількість кераміки.

Всі миски з цього поселення мають зрізано-сферичну форму і найчастіше розмальовані з двох боків овалами, розташованими у вигляді цифри "8" (рис. 3). Менша від них за розмірами миска була орнаментована в середині дугами, що заходять одна за одну, а ззовні – тангентами.

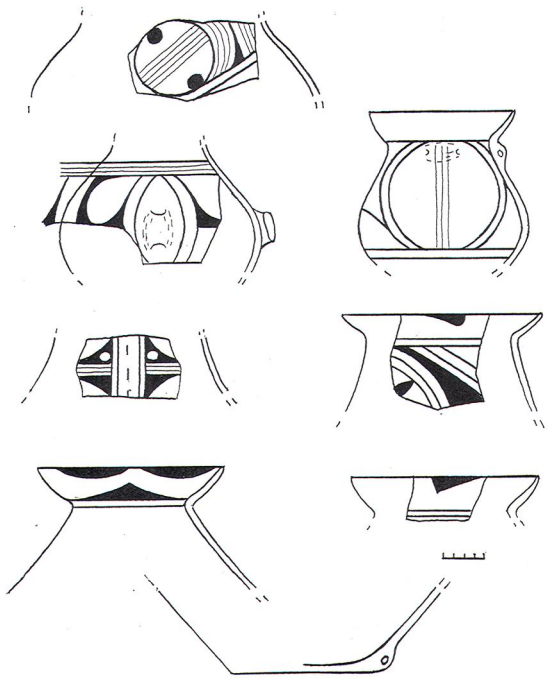

Рис. 7. Мошанець. Фрагменти посуду.
Fig. 7. Fragments of pottery from the Moshanets site.

Кубки розмальовані "лицьовими" схемами і тангентами. "Лицьові" схеми наносилися і на амфори. Одна амфора прикрашена дугами, що заходять одна за одну з горизонтальними чорними лінзоподібними овалами на кінцях (рис. 4). Вінця кратерів розмальовані "лицьовими" схемами і фестонами з великими колами в серединах. Тулуби кратерів орнаментовані горизонтальними S-подібними петлями з перехопленнями у вигляді чорних кіл або лінзоподібних овалів (рис. 5).

Округлотілі посудини з ручками були розмальовані S-подібними горизонтальними петлями з лінзоподібними овалами в серединах.

На ручках цих посудин також розташовували вертикальні чорні лінзоподібні овали або чорні кола. Деколи кола фланкували лінзоподібний овал (рис. 6). Вінця округлотілого посуду ззовні орнаментовані фестонами, шевронами (рис. 7). Покришки грушоподібного посуду орнаментовано горизонтальними S-подібними дугами з великими горизонтальними чорними лінзоподібними потовщеннями в серединах. Вони розташовані в один або в два яруси. Деколи покришки розмальовували "лицьовими" схемами (рис. 8).

Кухонний посуд був виготовлений із тіста з домішками товченої мушлі. Вінця цього посуду найчастіше були орнаментовані вертикальними розчосами. В деяких випадках вони прикрашені навскісними розчосами, хвилястими різними лініями, "перлинами", насічками.

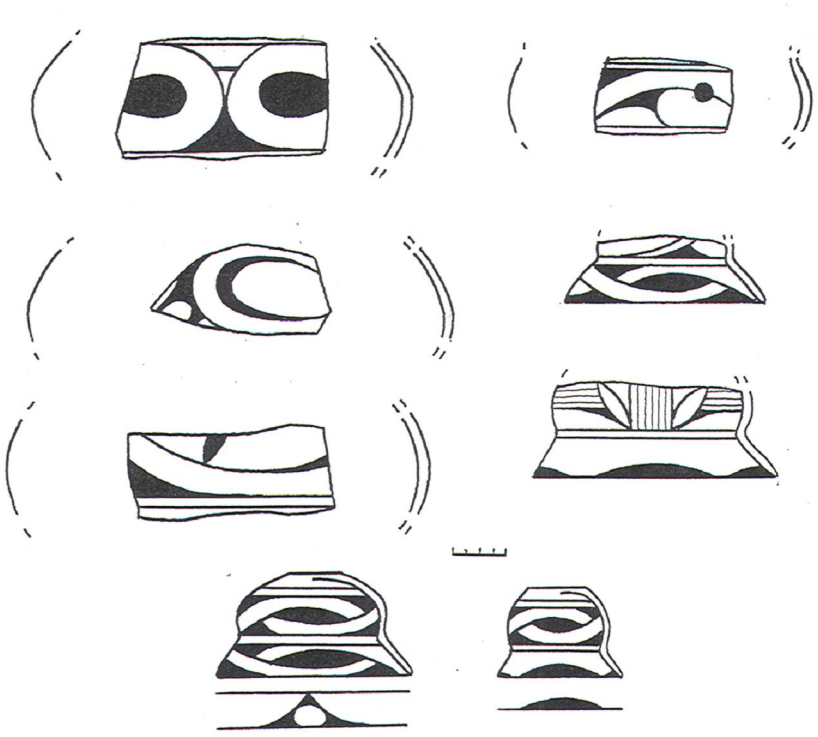

Рис. 8. Мошанець. Фрагменти посуду і покришки.
Fig. 8. Fragments of pottery and lids from the Moshanets site.

На тулубах кухонних горщиків нанесені горизонтальні ряди відбитків гребінчастого штампу, наколи, врізні шеврони або хвилясті лінії. Крім цього, тут розташовували округлі або рогоподібні наліплення (рис. 9–10).

Біля самого денця однієї столової посудини розташована невелика ручка з горизонтальним отвором. Такі ручки властиві для посуду культури

Тисаполгар[15], яка синхронна мерешовським пам'яткам. Наприклад, мерешовське поселення Бринзени VIII, датоване Bln 2429 = 5360 ± 65 В. Р., 4 224 ± 93 В. С.[16], а культура Тисаполгар В датується в межах 4 500–3 800 р. до н. е.[17].

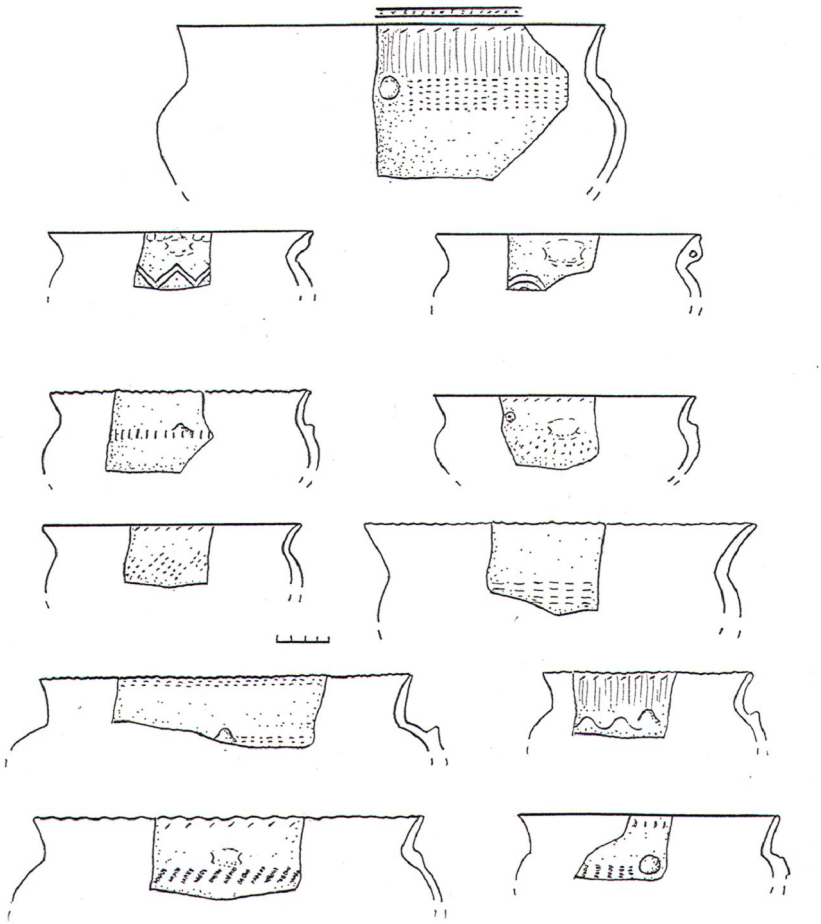

Рис. 9. Мошанець. Фрагменти "кухонного" посуду.
Fig. 9. Fragments of "kitchen" pottery from the Moshanets site.

Кераміка поселення Мошанець (ур. Джия) має цілу низку архаїчних рис. До них належать зрізано-сферичні миски розмальовані з двох боків. Наприкінці етапу В II миски набувають зрізано-конічної форми і їх розмальовують переважно всередині. Кубки мерешовської групи, розмальовані тангентами, також належать до архаїзмів. Такими схемами, але виконаними двома фарбами, розмальовували кубки заліщицької групи на етапі В I – В II.

Таким чином, поселення Мошанець (ур. Джия), на нашу думку, належить до I фази розвитку мерешовської групи, коли традиції чорного розпису посуду розповсюджувалися на північний захід.

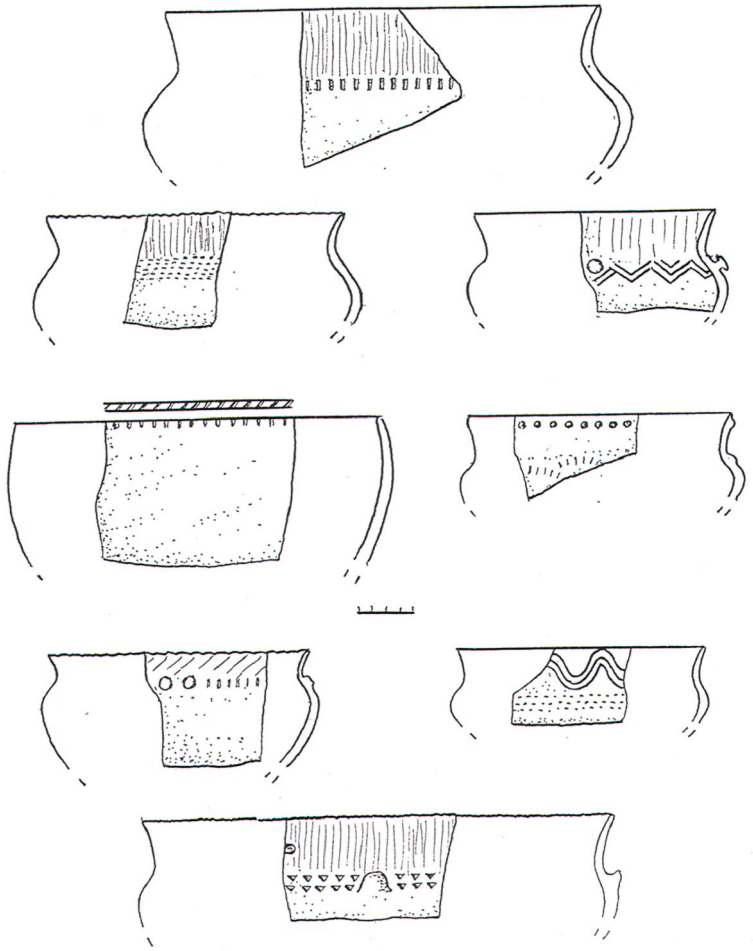

Рис. 10. Мошанець. Фрагменти "кухонного" посуду.

Fig. 10. Fragments of "kitchen" pottery from the Moshanets site.

Північну частину Середнього Подністров'я і Верхнє Подністров'я в цей час займали пам'ятки типу Поливанового Яру II, які Т. Попова пропонувала виділити в окрему групу[18], і пам'ятки заліщицької групи[19].

Для заліщицького шару поселення Більшівці (ур. Кути) отримана дата Ки 8086 = 5520 ± 80 В. Р. Не виключено, що елементи заліщицьких традицій орнаментації посуду стали частиною у формування шипинецьких традицій. До крайнього північно-західного прояву руху мерешовських племен належить поселення Більче Золоте Парк II[20]. Орнаментація столового посуду

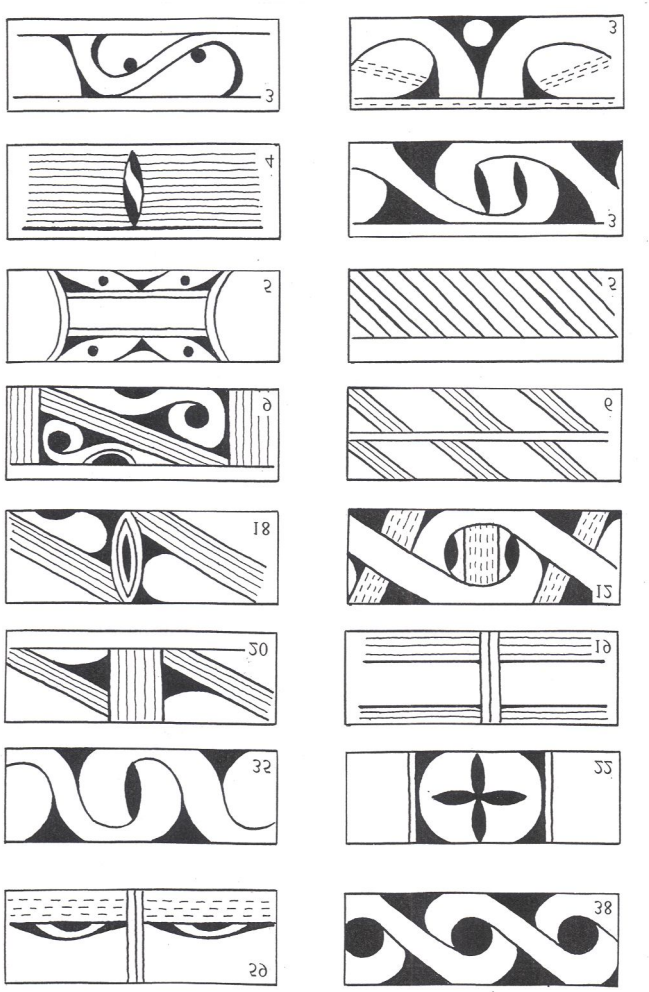

Рис. 11. Орнаментація мальованого посуду I фази шипинецької групи.

Fig. 11. Ornamentation of painted pottery of the I phase Shipentsi group.

цієї пам'ятки належить переважно до мерешовських традицій, але має також елементи розписів I фази шипинецької групи, яка формувалася в північній частині Середнього Подністров'я і Верхньому Подністров'ї.

До них належать, наприклад, специфічні схеми "*Tangentenkreisband*" з великими чорними колами в серединах, які поєднані тонкими лініями, хрестоподібні "зірки", утворені чорними лінзоподібними овалами[21].

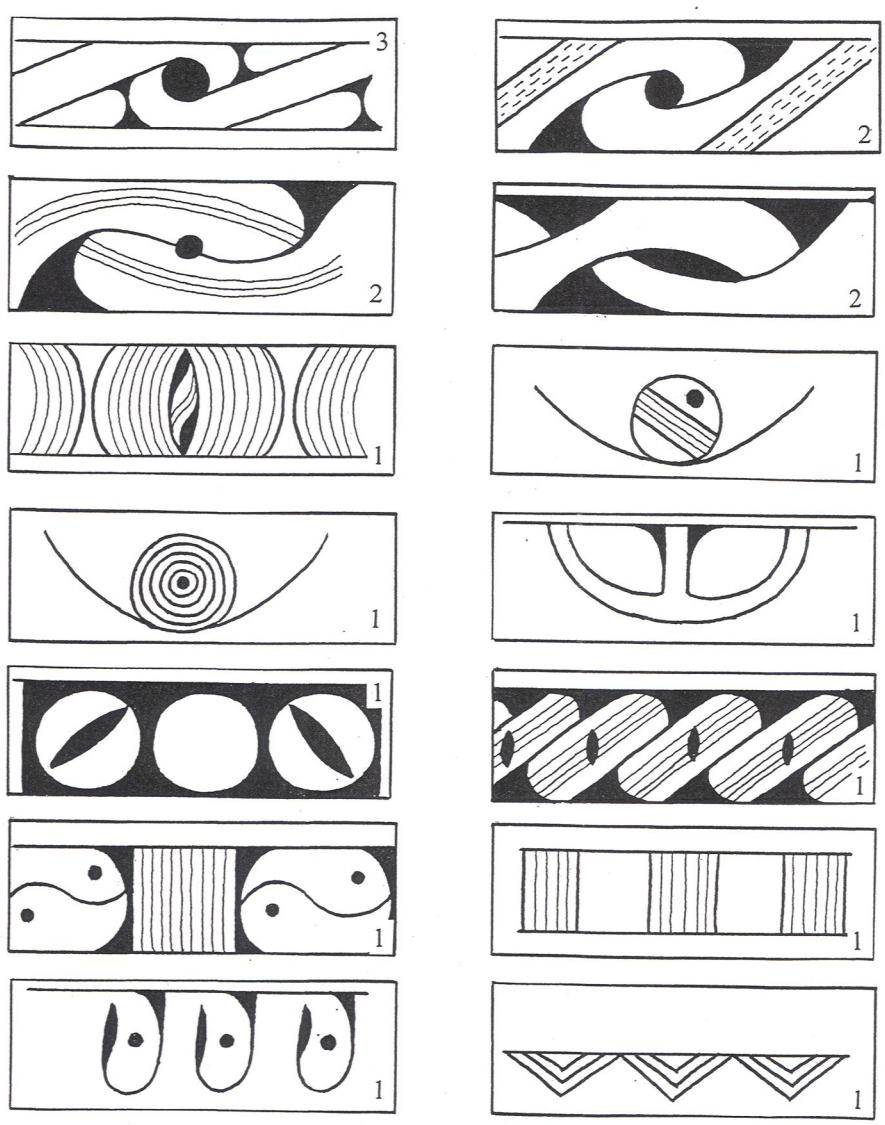

Рис. 12. Орнаментація мальованого посуду I фази шипинецької групи.

Fig. 12. Ornamentation of painted pottery of the I phase Shipentsi group.

Пізніше, на II фазі розвитку мерешовської групи, межиріччя Серета і Збруча зайняли поселення I фази шипинецької групи (типу Назвиська III).

Для поселення цієї групи Кадіївці отримана дата Ки 7210 = 5400 ± 70 В. Р., 4 210 ± 100 В. С.[22]

До І фази розвитку шипинецької групи належить, на нашу думку, поселення Бодаки у верхів'ях Горині. Отримана радіовуглецева дата Le 5926 = 5650 ± 250 В. Р.[23] свідчить про його одночасовість з пам'ятками І фази шипинецької групи.

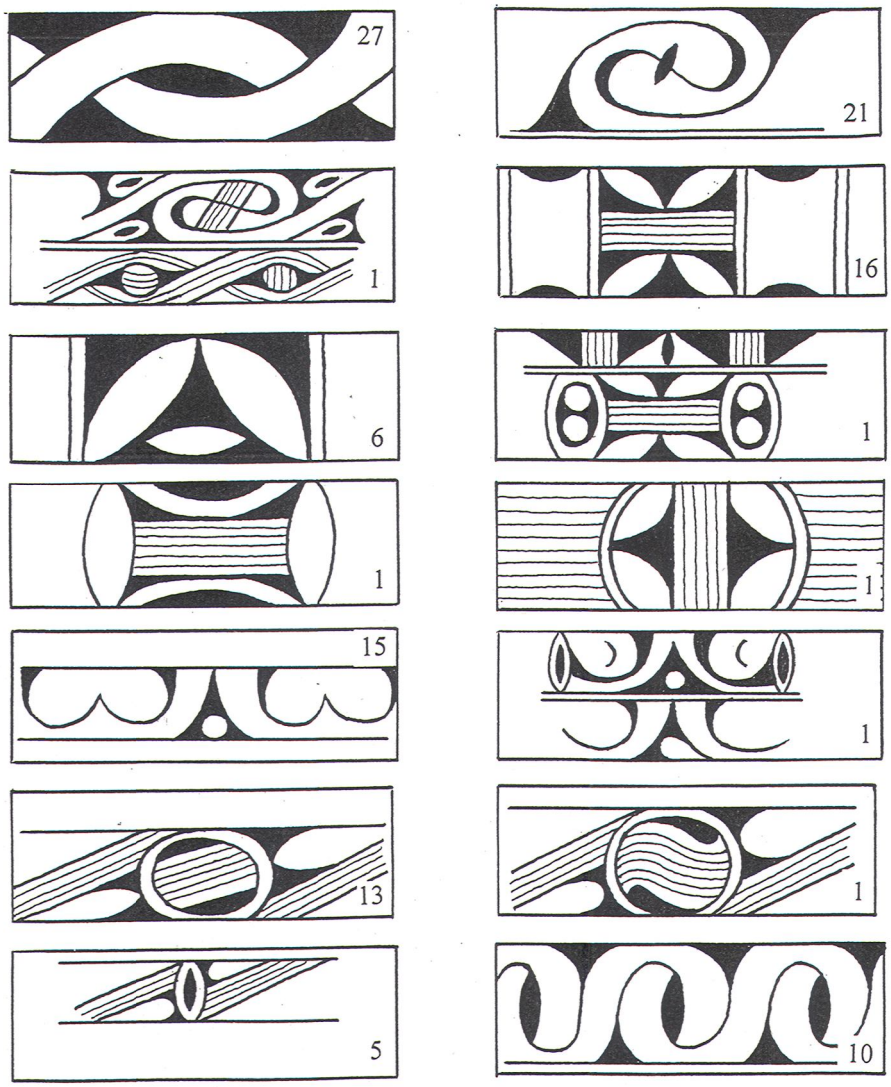

Рис. 13. Орнаментація мальованого посуду мерешовської групи.

Fig. 13. Ornamentation of painted pottery of the Mereshovska group.

Крім Бодак, до поселень І фази шипинецької групи належать Назвисько III (розкопки Є. Черниш), Городниця II (розкопки В. Пшебиславського), Збручанське (розкопки М. Сохацького), Голосків (розвідки М. Борковського), Кудринці (розкопки К. Гадачека).

Для орнаментики шипинецької групи, починаючи з І фази (середини етапу В II), властива своєрідна поліхромія і біхромія. Кубки поселень етапу В II розмальовували метопами з "горбиками" і без них. Схеми

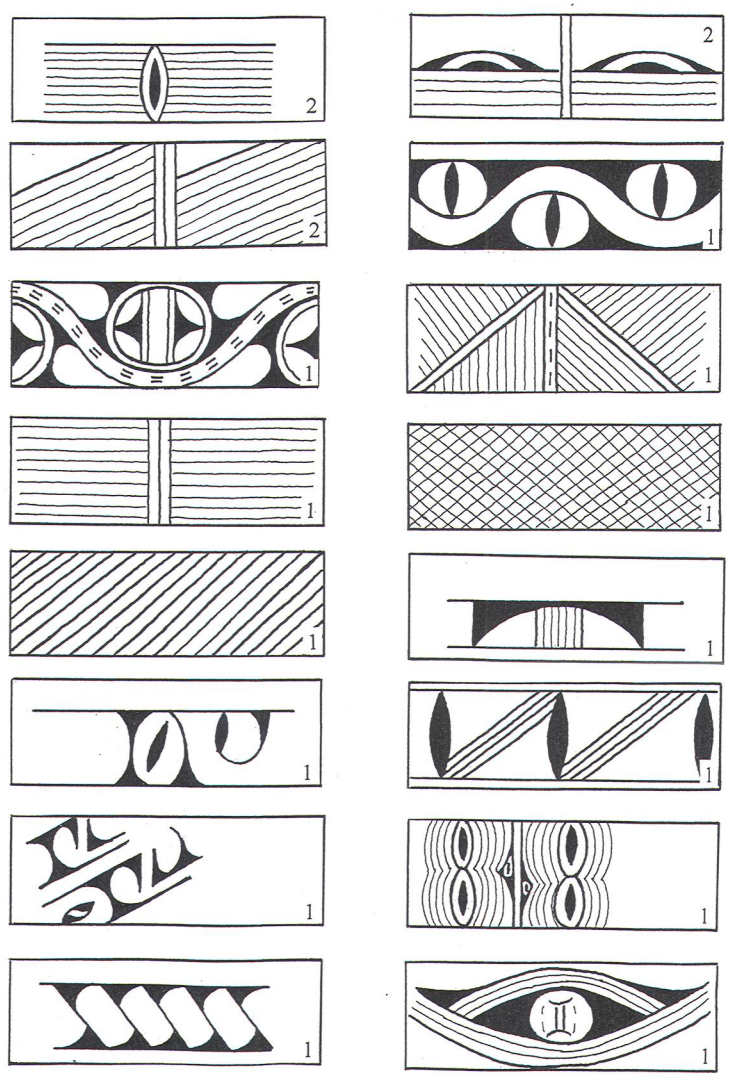

Рис. 15. Орнаментація мальованого посуду мерешовської групи.
Fig. 15. Ornamentation of painted pottery of the Mereshovska group.

"*Tangentenkreisband*", які складалися з щільно розташованих великих чорних кіл, малювали на амфорах, нижніх частинах округлотілих посудин, на кратерах і, навіть, на вінці грушоподібної посудини. Вертикальні S-подібні петлі з потовщеннями посередині у вигляді чорних вертикальних лінзоподібних овалів зображували на округлотілих посудинах, амфорах, на вінцях кратерів. Хрестоподібні "зірки", утворені лінзоподібними овалами малювали лише на кратерах. Метопно-тангентні схеми розташовували на кратерах, на грушоподібних посудинах і покришках до них, на циліндро-конічних мисках. Різновид тангентно-метопної схеми, який складався з вертикального лінзоподібного овалу і тангентних стрічок, зображували на

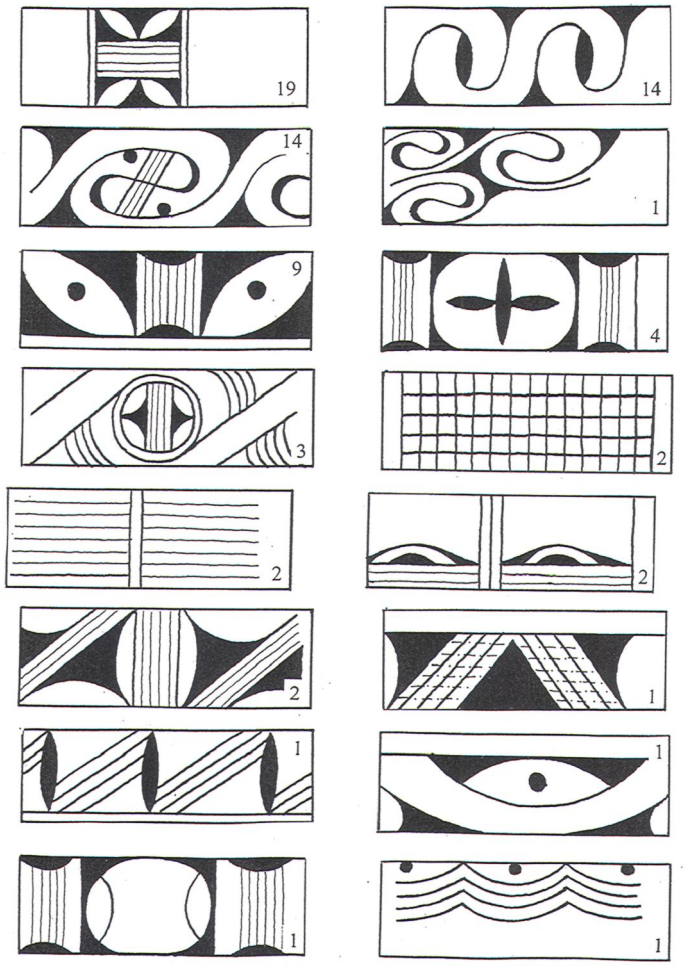

Рис. 16. Орнаментація мальованого посуду середньобузької групи.

Fig. 16. Ornamentation of painted pottery of the Middle Bug group.

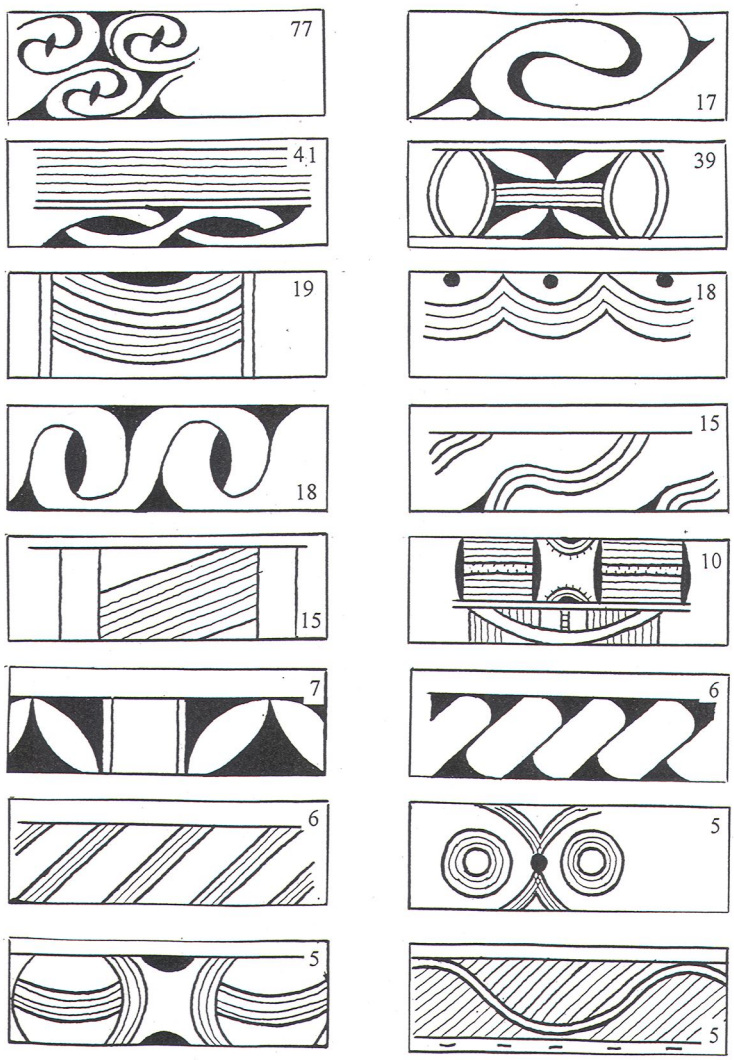

Рис. 17. Орнаментація мальованого посуду володимирівської групи.
Fig. 17. Ornamentation of painted pottery of the Volodymyrivs'ka group.

грушоподібних посудинах і покришках до них, на біноклеподібних посудинах і, рідко, на кубках. Схеми "*Tangentenkreisband*" із великими колами, заповненими вертикальними лініями, малювали на округлотілих посудинах і покришках до грушоподібного посуду. Метопно-тангентні схеми з чорними колами, приєднаними до двох боків тангент, зображували на грушоподібному посуді. Тангентні схеми розташовували на кубках, округлотілому посуді, грушоподібному посуді і покришках до нього, на

циліндро-конічних мисках. “Лицьові” схеми малювали на кубках та амфорах. Горизонтальні лінзоподібні овали розташовували на других ярусах орнаментації округлотілого посуду. Дуги, що заходять одна за одну,

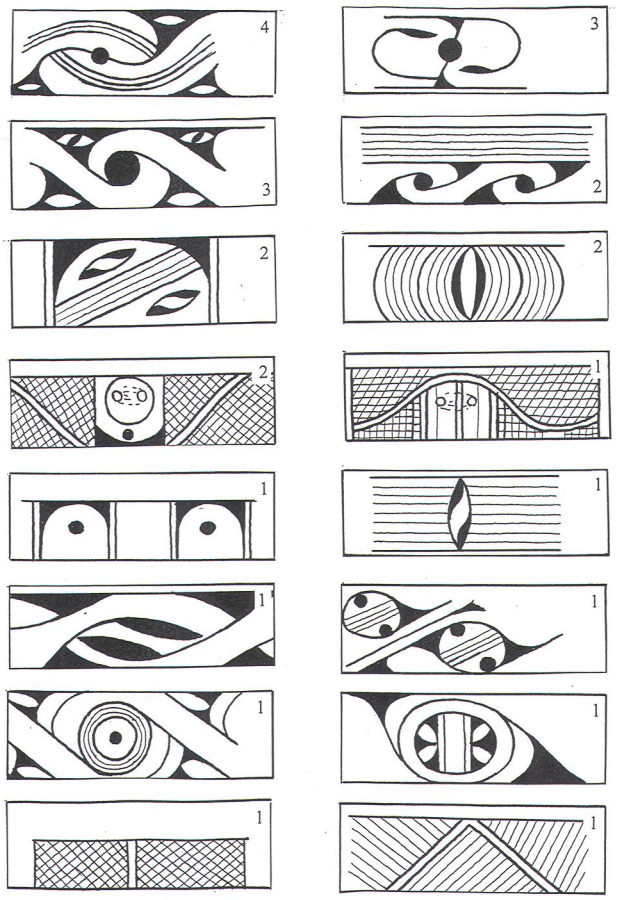

Рис. 18. Орнаментація мальованого посуду володимирівської групи.
Fig. 18. Ornamentation of painted pottery of the Volodymyrivs’ka group.

малювали на нижніх ярусах округлотілого посуду. Фестонні розписи розташовували на округлотілому посуді. Горизонтальні S-подібні петлі з невеликими чорними колами, розташованими на їх серединах, малювали на покришках грушоподібного посуду. Горизонтальні S-подібні петлі з горизонтальними потовщеннями у вигляді великих чорних лінзоподібних овалів малювали на кратерах. Рідко схеми у вигляді вертикальних лінзоподібних овалів, метоп, заповнених хвилястими лініями і чорними

невеликими колами, тангентні негативні овали, заповнені лініями і чорними лінзоподібними овалами, були намальовані на округлотілих посудинах. Великі кола, заповнені додатковими елементами, зображені на покришках грушоподібного посуду. Шеврони були намальовані на кубку з ручкою. Метопи розташовані на циліндро-конічній мисці. Негативні овали, порожні і заповнені нахиленими лінзоподібними овалами, зображені на біноклеподібній посудині. Фестонна схема зображена на вінці грушоподібної посудини. Дуги з листоподібними завершеннями і невеликими чорними колами намальовані на кратері (рис. 11–12).

Наскільки це дозволяє зробити часто дуже незначний матеріал, до II фази мерешовської групи можна віднести основну масу пам'яток В II межиріччя Середнього Подністров'я і Середнього Попруття, а також південної частини Південного Бугу.

На нашу думку, до них належать Березівка (ур. Берег) (розвідки Т. Мовші, О. Корвіна-Піотровського, С. Гусєва)[25], Бакота (ур. Пушкарі) (розкопки П. Горішнього), Липчани, Студениця (ур. Ланок), Студениця (ур. Рогозанка), Волошкове (ур. Коло Церкви, ур. Садиба Чабана), Лоївці (ур. Замок) (розвідки С. Бібікова), Кам'янець-Подільський (ур. Татариська) (розвідки І. Винокура та автора), Велике Залісся, Кубачівка (розвідки М. Борковського), Тростянчик[26], Бринзени VIII[27], Мерешовка-Четецує III[28], Кукутень-Четецує[29] (рис. 13).

Серед розписів столового посуду цієї групи домінують S-подібні петлі двох видів. Горизонтальні петлі з горизонтальними потовщеннями посередині у вигляді великих чорних лінзоподібних овалів малювали на округлотілих кубкоподібних посудинах, кратерах, округлотілих посудинах, рідко – на вінцях кратерів. Горизонтальні S-подібні дуги з перехопленнями в їхніх серединах розташовували деколи в два яруси на округлотілих великих посудинах. Дуже часто на грушоподібному посуді, амфорах, кубках і вінцях кратерів можна побачити орнаментальну схему "лицьовий" мотив. Таких розписів дуже мало на посуді I фази шипинецької групи. В свою чергу, вертикальних S-подібних петель з потовщеннями серед мерешовської орнаментики мало. На шипинецьких поселеннях I фази їх значно більше. На мерешовському посуді зрідка зображували великі чорні кола в схемах "*Tangentenkreisband*" на округлотілому посуді і кратерах, а також хрестоподібні "зірки" на кратерах. На шипинецькому посуді ці дві схеми трапляються значно частіше. При орнаментації округлотілого і грушоподібного посуду часто використовували схему "*Tangentenkreisband*" з великими колами з тангентними стрічками в серединах. Привертають увагу "хвилясті" схеми розпису і горизонтальні ряди вертикальних і тангентних лінзоподібних овалів на грушоподібному і округлотілому посуді (рис. 14–15).

Вони достатньо часто зображувалися на посуді володимирівської групи басейну р. Синюхи.

Час появи поселень з посудом, який за стилістикою і морфологією належить до етапу В II (середньобузької групи, за С. Гусєвим) в північній частині Південного Побужжя, дуже важливе питання. Відомо, що до них цю територію займали пам'ятки типу Кліщева, які були за походженням міцно пов'язані з солонченською групою[30]. Поселення Кліщів має дуже пізню радіокарбонну дату: Ле-1060 = 5100 ± 50 В. Р., 3 876 ± 67 В. С.[31] В цей час в Подністров'ї і Попрутті вже існували пам'ятки етапу В II. Тому вважаємо за потрібне навести додаткові аргументи на користь вірогідності цієї дати.

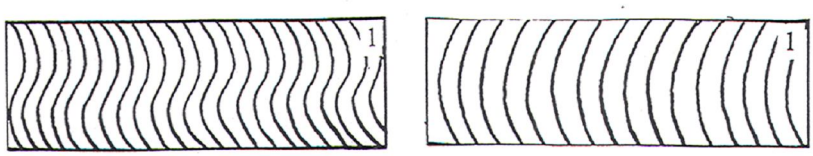

Рис. 19. Орнаментація мальованого посуду володимирівської групи.
Fig. 19. Ornamentation of painted pottery of the Volodymyrivs'ka group.

Використовуючи порівняльний метод у дослідженні кераміки, деякі дослідники зближують поселення Кліщів і Веселий Кут[32]. Не суперечать цьому і радіокарбонні дати Веселого Кута: Bln-2137 = 5 180 ± 65 В. Р., 4 012 ± 94 В. С.; Ки- 903 = 5 100 ± 100 В. Р., 3 869 ± 118 В. С.[33]

На поселенні Веселий Кут були знайдені фрагменти мідної "окуляроподібної" підвіски, які О. Цвек, посилаючись на аналогії в Центральній Європі, датує Ленделем IV[34]. Мідні вироби на Куявах датовані 4 180–3 710 В. С.[35], вони пов'язані з "металургійним бумом", який відбувся наприкінці культури Лендель III і під час існування культури Балатон-Ласінья.

Перехід між цими культурами датується зараз 3 900 ± 140 В. С.[36]Таким чином, порівняльний аналіз орнаментики посуду і датування мідного виробу з Веселого Кута вказують на те, що радіокарбонна дата для Кліщіва відповідає дійсності.

Не виключено, що найпізніші носії солонченських традицій прийшли в північну частину Південного Бугу, де, змішавшись з місцевим населенням, яке дотримувалося традицій заглибленої орнаментації посуду, створили пам'ятки типу Кліщева. В цих поселеннях надовго законсервувалися солонченські традиції розпису посуду. Слід також згадати, що на пам'ятках Буго-Дніпровського межиріччя заглиблена і канельована орнаментація зберігалася так само довго.

В той час, коли в Північному Побужжі існували пам'ятки кліщівського типу, в межиріччі Середнього Дністра і Прута вже минув розвиток двох фаз раковецької і першої фази мерешовської групи. Лише II фаза мерешовської групи і частково I фаза шипинецької групи синхронні цим поселенням.

Поселення етапу B II середньобузської групи (за С. Гусєвим) з'явилися в північній частині Південного Бугу після припинення існування поселень кліщівського типу в результаті міграції з боку мерешовської групи III фази її розвитку. До найкраще опублікованих пам'яток цієї групи належать Ворошилівка, Сосни і Селище[37]. Поселення етапу B II верхів'їв Случі і Тетерева, які лише коротко описані[38], також належали до середньобузської групи.

Про це свідчить використання в орнаментиці їхнього посуду білої фарби – типової ознаки середньобузської традиції.

В цілому орнаментація середньобузської групи дуже наближена до мерешовської. Найчастіше кубки розмальовували "лицьовими" схемами. Ці схеми можна побачити і на амфорах. "Лицьові" схеми малювали на вінцях кратерів. Значно менше на кубках метопних схем. Метопи порожні або заповнені "горбиками". На округлотілих посудинах часто зображували вертикальні S-подібні петлі з потовщеннями в серединах. Вертикальні S-подібні дуги (деколи двоярусні) малювали на округлотілому і грушоподібному посуді, на покришках до них і вінцях кратерів.

На округлотілому посуді зрідка зображували сітки, трикутники з сіткою. На других ярусах цього посуду малювали вертикальні лінзоподібні овали, поєднані тангентами, і фестони (рис. 16).

Крім мерешовських традицій, на столовому посуді пам'яток середньобузської групи прослідковуються елементи розписів з верхньодністровських поселень[39], а саме: I фази шипинецької групи (пам'ятки типу Назвисько III). До них належить використання білої фарби у розписах посуду, хрестоподібні "зірки", утворені лінзоподібними овалами, і, можливо, вертикальні S-подібні петлі з потовщеннями в серединах. Крім кераміки, на зв'язки з Верхнім Подністров'ям вказує і крем'яна індустрія поселення Ворошилівки[40].

На нашу думку, середньобузька група існувала недовго. В своєму розвитку вона мала лише одну фазу, а далі північну частину Південного Побужжя зайняли пам'ятки чечельницької групи (Немірів, Городище II).

На III фазі розвитку мерешовської групи її племена рушили на схід, в басейн Синюхи і Росі, де сформувалася володимирівська група. До її відносно добре опублікованих поселень належать Володимирівка (розкопки Т. Пассек), Гордашівка (розвідки М. Шмаглія), Гарбузин (розкопки О. Цвек). За відносною хронологією Володимирівку датують кінцем етапу B II[41]. Опосередковано на час існування володимирівської групи (і кінця етапу B II)

в цьому регіоні вказує "імпортований" горщик з типово володимирівським розписом, знайдений на поселенні коломийщинського типу Гребені[42]. Для цього поселення отримана серія радіовуглецевих дат: Ки-7 205 = 5 120 ± 65 В. Р, 3 900 ± 80 В. С.; Ки- 7 206 = 5 080 ± 70 В. Р, 3 870 ± 80 В. С.; Ки-7 207 = 5 140 ± 60 В. Р, 3 915 ± 85 В. С; Ки-7 208 = 5 100 ± 90 В. Р, 3 895 ± 95 В. С.[43]

На походження володимирівської групи з мерешовської вказують спільні орнаментальні схеми двох локальних груп. У володимирівській групі до них належать дуже часто зображені схеми у вигляді горизонтальних S-подібних петель (в тому числі і двоярусних) на біконічному і грушоподібному посуді, на покришках до них, на кратерах та їхніх вінцях. На

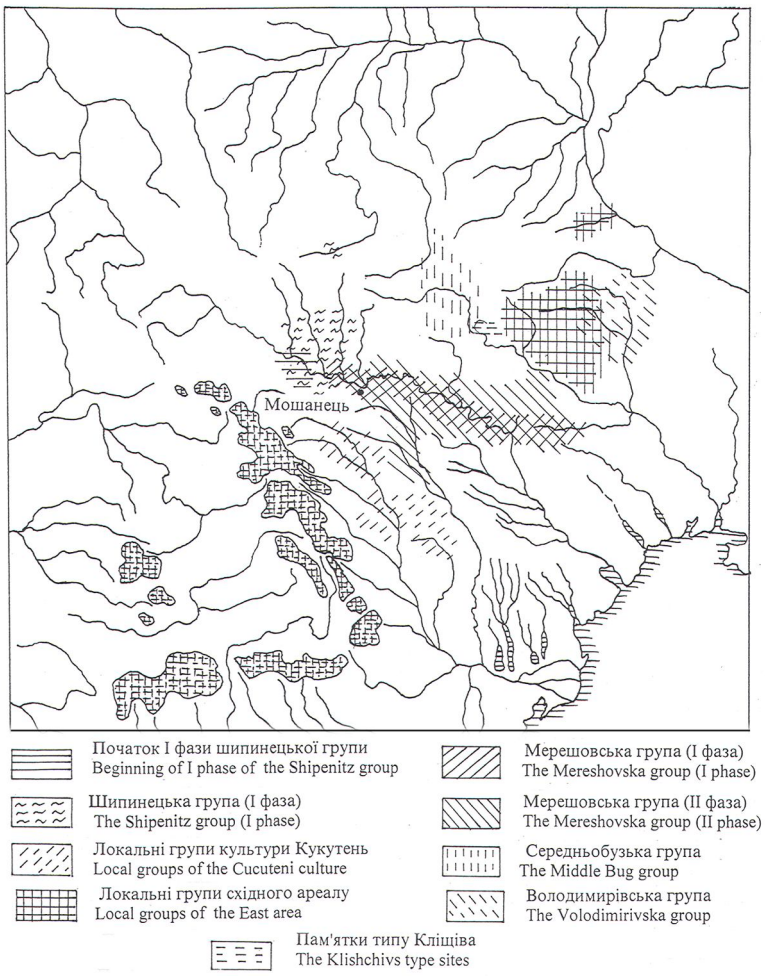

Рис. 20. Культура Трипілля-Кукутень 4 200 – 3 850 В. С.
Fig. 20. The Trypilie-Cucuteni culture 4 200 – 3 850 B. C.

кубках, кратерах, біноклеподібному посуді, вінцях кубкоподібних посудин і кратерів часто малювали горизонтальні S-подібні дуги з потовщеннями в серединах. Вже згадувані орнаментальні хвилясті схеми і негативні тангентні овали також подібні до мерешовських розписів посуду. "Лицьові" орнаменти малювали на кубках і амфорах. Фестонні схеми розташовували на округлотілому посуді. Групи хвилястих ліній наносили на вінця кратерів.

Здається, що до суто володимирівської орнаментики належать схеми "совиний лик" на округлотілому посуді і композиції, які складалися з двох дуг із "листоподібними" завершеннями, розташованими довкола великого чорного кола. Їх також малювали на округлотілому посуді (рис. 17–19).

Володимирівську групу синхронізують з середньобузською групою[44], що відповідає нашому розумінню процесів в Буго-Дніпровському межиріччі. На одночасовість цих двох локальних груп вказує, поміж іншого, і невелика кількість володимирівського посуду, в розписах якого використовували білу фарбу.

Таким чином, на нашу думку, на III фазі мерешовської групи відбувся відплив населення з південної частини Побужжя, яке дотримувалося орнаментальних традицій В II, на Північне Побужжя і басейн Синюхи і Росі. В час, коли сформувалися середньобузська і володимирівська групи, мерешовських пам'яток в межиріччі Середнього Дністра і Прута вже не існувало. На їхньому місці відбувалося формування групи Бахлуй, а також петренської і чечельницької груп (рис. 20).

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що отримані радіокарбонні датування у поєднанні з традиційними аналізами морфології та орнаментики посуду дозволяють побачити, що етап В II в різних частинах трипільсько-кукутенської ойкумени настав не одночасово.

Найраніше (I фаза раковецької групи) етап В II почався в південній частині Середнього Подністров'я. Пізніше, на II фазі раковецької групи, відбулося розширення території пам'яток з переважно монохромним чорним розписом посуду на схід, в долину Кодими і, можливо, на Середнє Попруття.

Мерешовська група, яка виникла на основі раковецьких поселень і зайняла їхню територію, на I фазі свого розвитку значно поширилась на північний захід по Дністру.

У північній частині Середнього Подністров'я і Верхньому Подністров'ї під впливом цієї міграції і на основі місцевих заліщицьких традицій почалося формування I фази шипинецької групи. На час існування II фази мерешовської групи цей процес завершився пам'ятками типу Назвисько III. Перша фаза шипинецької групи в північній частині Середнього Подністров'я зайняла територію між ріками Серет і Збруч, які раніше займали мерешовські поселення. Вони, також дійшли до верхів'я Горині (Бодаки).

На II фазі розвитку мерешовської групи вона займала межиріччя Середнього Прута і південної частини Південного Бугу.

Верхня частина Південного Бугу в цей час належала населенню, яке дотримувалося дуже архаїчних традицій мальованої і заглибленої орнаментації посуду (Кліщів). На III фазі розвитку мерешовської групи відбулися міграції в північну частину Південного Бугу і на схід, в басейн Синюхи і Росі.

В північній частині мерешовські поселення змінили кліщівські. Вони заселили також верхів'я Случі і Тетерева. В цілому, середньобузська група існувала недовго.

Вона була синхронна найпізнішим пам'яткам I фази шипинецької групи, звідки в результаті контактів вони запозичили звичай використання в орнаментиці білої фарби та деякі орнаментальні схеми, а також отримували кремінь.

Внаслідок міграції мерешовських племен на схід в басейні Синюхи і Росі утворилася володимирівська група. Вона співіснувала якийсь час із середньбузькою групою.

В час існування середньобузької і володимирівської групи, в межиріччі Середнього Прута і південної частини Південного Бугу формувалися перші фази петренської і чечельницької груп. За відносною хронологією там настав етап С I.

На завершення треба сказати, що, незважаючи на вище викладену гіпотезу, етап В II все ще залишається одним із найзагадковіших періодів розвитку культури Трипілля-Кукутень. Для подальшого його дослідження потрібні публікації матеріалів вже досліджених пам'яток, нові польові дослідження і отримання нових радіовуглецевих дат.

---

[1] *Черныш Е. К.* Трипольское поселение Раковец // КСИА. 1973. Вып. 34. С. 48–57.

[2] *Сорокин В. Я.* К проблеме хронологии памятников Среднего Триполья Молдавии // Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине. I полевой семинар. Тальянки, 1990. С. 97.

[3] *Рижов С. М.* Місце пам'яток раковецького варіанта у розвитку середнього етапу трипільської культури // Галич в доісторії і Середньовіччі. Матеріали міжнародної наукової археологічної конференції. Галич, 2003. С. 29.

[4] *Виноградова Н. М.* Племена Днестровско-Прутского междуречья в период расцвета трипольской культуры. Кишинев, 1983. С. 42–51.

[5] *Marchevici Vs.* Asezarea culturii Cucuteni-Tripolie de la Radulenii Vechi (II), R. Moldova // Memoria antiqvitatis. Piatra-Neamt, 1994. P. 127–141.

[6] *Відейко М. Ю.* Нова хронологія Кукутені-Трипілля // Трипільська цивілізація у спадщині України. Київ, 2003. С. 111.

[7] *Рижов С. М.* Дослідження трипільських поселень по р. Лядовій у Середньому Подністров'ї // Вінниця, 1993. С. 91–92.

[8] *Сорокин В. Я.* К проблеме хронологии … С. 97–98.
[9] *Тодорова Т. Д.* Результаты исследований на поселении Флорешты V // Археологические исследования в Молдове 1986 г. Кишинев, 1992. С. 58–72.
[10] Там же. С. 71.
[11] *Попова Т. А.* О роли населения Поднестровья в формировании трипольской культуры Буго-Днепровского междуречья // Первобытная археология. Киев, 1989. С. 144–145.
[12] *Видейко М. Ю.* Исследования поселений среднего этапа трипольской культуры на р. Кодыме // Древнее Причерноморье. Одесса, 1994. С. 18–25.
[13] *Dumitrescu Vl.* Arta preistorica in Romania. Bucuresti, 1974. P. 153. Fig. 165.
[14] *Сорокин В. Я.* К проблеме хронологии… С. 97–98.
[15] *Iercosan N.* Cultura Tiszapolgar in vesrul Romaniei. Cluj-Napoca, 2002. P. 245. Pl. 19, *7*; P. 250. Pl. 24, *1*.
[16] *Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю.* Основи хронології Трипілля-Кукутені // Археологія. № 2. 1998. С. 23.
[17] *Kadrow S.* Faza rzeszowska kultury Malickiej // Kultura Malicka. Drugi etap adaptacji naddunajskich wzorcow kulturowych w neolicie północnej części Środkowej Europy. Krakow, 1996. S. 63.
[18] *Попова Т. А.* Многослойное поселение Поливанов Яр. К эволюции трипольской культуры в Среднем Поднестровье. Санкт Петербург, 2003. С. 218.
[19] *Виноградова Н. М.* Племена Днестровско-Прутского междуречья… С. 13–41.
[20] *Kadrow S., Sokhackij M., Tkachuk T., Trela E.* Sprawozdanie ze studiow i wyniki analiz materiałow zabytkowych kultury trypolskiej z Bilcza Złotego, znajdujących się w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Krakowie // Materiały archeologiczne. Krakow. 2003. XXXIV. S. 77. Ryc. 8; S. 55–61.
[21] *Ткачук Т.* Фази розвитку і відносна хронологія шипинецької групи археологічних пам'яток // ЗНТШ. Львів, 2002. Т. CCXLIV. С. 91–97.
[22] *Відейко М. Ю.* Нова хронологія… С. 111.
[23] *Скакун Н. Н., Старкова Е. Г., Самзун А., Матева Б.* Бодаки – поселение-мастерская на северо-западе трипольской культуры // Трипільськiй світ і його сусіди. Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції. Збараж, 2001. С. 54.
[24] *Скакун Н. Н., Старкова Е. Г.* Особенности керамического комплекса трипольского поселения Бодаки // Трипільські поселення-гіганти. Матеріали міжнародної конференції. Київ, 2003. С. 151–152.
[25] *Корвін-Піотровський О. Г., Гусєв С. О.* Багатошарове трипільське поселення Березове, ур. Берег // Археологія. 2000. № 4. С. 35–40.
[26] *Цвек О. В.* Тростянчик // Енциклопедія трипільської цивілізації. Київ, 2004. Т. 2. С. 552.
[27] *Маркевич В. И.* Далекое-близкое. Кишинев, 1985. С. 167.
[28] *Сорокин В. Я.* К проблеме хронологии… С. 101.
[29] *Petrescu-Dimbovita M., Valeanu M-C.* Cucuteni-Cetatue. Sapaturile din anii 1961–1966. Piatra-Niamt, 2004. Fig. 144, 5; Fig. 147, 1, 6; Fig. 160, 2; Fig. 161, 4.
[30] *Заец И. И., Рыжов С. Н.* Поселение трипольской культуры на Южном Буге. Киев, 1992. С. 157–158.

[31] *Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю.* Основи хронології… С. 22.
[32] *Черныш Е. К.* Энеолит Правобережной Украины и Молдавии // Энеолит СССР. Москва, 1982. С. 206; *Заец И. И., Рыжов С. Н.* Поселение трипольской культуры… С. 159.
[33] *Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю.* Основи хронології… С. 22.
[34] *Цвек Е. В.* Восточнотрипольская культура и контакты ее носителей с энеолитическими племенами Европы // Археологические вести. № 7. С. 279. Рис. 6, 4.
[35] *Kruk J., Milisauskas S.* Rozkwit i upadek społeczeństw rolniczych neolitu. Krakow, 1999. S. 96.
[36] *Банффи Э.* Юго-Западное Задунавье как посредническая зона. Данные к культурной истории раннего и среднего энеолита в свете последних исследований // Stratum plus. Кишинев, 2000. № 2. С. 111, 113.
[37] *Гусєв С. О., Заєць І. І.* Трипільське поселення Ворошилівка на Південному Бузі // Подільська старовина. Вінниця, 1993. С. 53–77; *Гусєв С. О.* Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV–III тис. до н. е. Вінниця, 1995. С. 106–112.
[38] *Круц В. О., Рижов С. М.* Пам'ятки трипільської культури Східної Волині // Минуле і сучасне Волині. Тези доповідей другої Волинської історико-краєзнавчої конференції. Луцьк, 1998. С. 105–108.
[39] *Гусєв С. О.* Трипільська культура… С. 238.
[40] Там само. С. 235. Таб. IX.
[41] *Круц В. О., Рижов С. М.* Фази розвитку пам'яток томашівсько-сушківської групи // Археологія. 1985. № 51. С. 46.
[42] *Цвек О. В.* Гребені // Енциклопедія трипільської цивілізації. Київ, 2004. С. 132.
[43] *Відейко М. Ю.* Нова хронологія … С. 111.
[44] *Гусєв С. О.* Пам'ятки розвинутого Трипілля Середнього Побужжя // Археологія. 1993. № 3. С. 121.

THE TRYPILIAN SITE MOSHANEC
AND SOME PROBLEMS OF B II STAGES

Taras TKACHUK
Borys SHEVCHUK

National Reserve "Old Halych"
The Department of Archaeology

The typological analysis of the ceramic material and radiocarbon dating has shown that Rakovec group (according S.Ryzhov) has been divided into two separate groups. The early Rakovec group have gone through two phases of development The late Mereshovska group have gone through three phases of development. The Volodimirsvska and Middle Bug groups was formed under strong influence (migration) from III phase of Mereshovska group.

Key words: radiocarbon dating, local group.

Стаття надійшла до редколегії 18.03.2006
Прийнята до друку 18.04.2006